

NORSK ETNOLOGISK GRANSKING

Emnenr. 23.

Fylke: Buskerud

Tilleggsspørsmålnr.

Herad: Sigdal

Emne: Bordskikk til hverdags

Bygdelag: Sigdal og Eggedal

Oppskr. av: Andreas Mörch

Gard:

(adresse): Prestfoss

G.nr.

Br.nr.

A. Merk av om oppskrifta er etter eiga røynsle.

B. Eller om den er etter andre heimelsmenn: (ta også med alder, heimstad, yrke):

SVAR

1. Bordet stod på kjøkkenet der maten ble laget, eller det var skive. På gardene, der det var rikelig med plass på kjøkkenet, var det langbord, men i plassene og på smågardene var det skive. Alle matmål ble ett der, helg som sökn.

2. Hele huslyden satt benka om bordet eller skiva, husbond, (husmor, hvis hún åt ved bordet, ofte venta hun til etterpå, og satte fram mat til de andre) barna, tjenere, lauskarer, husmenn, hver hadde som regel sin plass, i hvert fall hadde husbonden sin faste plass. Nå er det mindre med tjenere, husmennene er borte, derfor er det vanlig skikk at husbond, husmor og barn er sammen ved bordet. Der det er tjenere, spiser de samtidig med de andre, ved samme bordet. Jeg kan nevne eksempel på at en og annen husmor har prøvd seg med å dekke til mann og barn i stua, til tjenere og husmenn på kjøkkenet, men det ble ikke av noen varighet. Det var tendenser til et skarpe klassekille, mere bevisst klassekille, utover i siste halvdel av 1800-åra, men de siste restene av dette svant med første verdenskrigen.

4. Det er samme maten til alle, det har det vært så lenge vi veit om, så er det i dag og.

5. Sjö! om det er både kjøkken og stue, er det på kjøk-

kenet de spiser, hverdag og helg. En sjelden gang kan de dekke på ø stua med helga, men de fleste liker seg best med matmåla på kjøkkenet. Et unntak er sjølsagt hö^gtids- mål, högtidsdager, som jul, påske, pinse.

7. Hver hadde sin plass ved bordet. Der det var krakk etter langveggen og en stubbekrakk ved tverrveggen, sto bordet i kroken framom krakkene. Da hadde husbonden sin plass i högsetet, på den vesle krakken. Han hadde gjerne et av barna inni kroken innom seg, så kom de andre barna framover på begge sidene, tjenerne og husmennene lengst nede. Husmora hadde som regel ingen fast plass, hun stelte for de andre, hjalp barna og bar fram mat på bordet, så til middags. Ellers satt hun ettersom det hövde, helst jamsides det av barna som trengte hjelp. Ellers brukte ei av tjenstejentene å ta seg av et av barna. De andre barna sto på framkanten når de åt. Så i gammal tid. Knut Nyhus forteller fra Eggedal: "Döm hadde sine visse plassar. Husbon satt för e'n tå bore, de jore gamle Bjertnesen, under glase i vest og den gamle stuguklukka, han satt i högsete. De va ikkje allti at kjæringa der satt me ve bore."

8. "De fanns nok at ongene sto ve bore, så va're heime. Der va're nå nokon små i lengre ti, da sto dei hallstore ve bore. De va frå döm va så store at döm kunne eta sjölve på ei jæl, og te döm va ein åtte-ti år.

9. Det er högsete (höksete i övre Eggedal). Se ellers under pkt. 7 her.

10. Der det ikk~~e~~ var högsete, men bordet gikk mot veggen med den ene tverrenden, satt husbonden helst inntil veggen på högre sida. Slik er det jamt over der de har bord eller skive på kjøkkenet nå og. Men i stua er bordet midt på golvet. Da blir husbonden helst sittende ved den smalenden som er lengst unna kjøkkenet. Ellers

er det ikke noen bestemt hedersplass. Somme holder på plassen på högre sida av husbonden som den gjæveste.

11. Knut Nyhus svarer på spørsmålet : " Det hendte."

Det var slik. Det å vaske hendene för en åt, var ikke vanlig. Det er nok så som så med vasken för måltida en nå, men det er mere vanlig enn för. Somme vasker seg alltid, somme vasker seg bare når de har vært borti noe ekstra ureint, gjödsel, jord og slikt som syner seg lett. Det er arbeidskarer som ikke har vatn på hendene dag etter dag. Men de er ikke mange nå.

De gamle tok ikke av seg lua når de åt. Men utover i 1870-80-åra ble det vanlig å ta av seg lua ved bordet og slenge den på golvet bakom seg der en satt. "Han bestefar hadde alle tå se luva inne. De va bare nå'n ~~hülle~~ hülle andakt för uss om sindasmårån, da strauk'n tå se luva." (E.Engebretsen, Eggedal, gjelder tida omkr. 1890.)

12. Så seint som i 1909 så jeg på Nubberud i Sigdal at de hadde bare ett grautfat og ei mjölkeskål på bordet til husbond(enkemann), to tjenstegutter, to tjenestejenter og en husmann. Husmannen var tannlaus og lite å se på, så jeg la merke til at tjenstejenta som satt nærmest han, skydde "skale" hans i grautfatet, hun passa seg for å komme borti til han. Derfor åt hun av samme "skale" som den andre jenta. Det ble slutt med å servere graut og mjölk på den måten utover omkr. 1910. För var det vanlig med felles fat til all skeimat. Graut og mjölk åt de på den måten at de tok et tak borti grautfatet med treskeia, tok så skeia i munnen og jamna til grautbiten så den ble glatt oppå, samtidig som de strauk av det som hang under skeia, de var det ikke så lett å söle når en stakk skeia med graut på borti mjölkefatet. Så gikk grauten med mjölka til munnen, en slikket vel av skeia för en henta neste föring med graut. Men for

4.

barna hadde det lett for å bli "veig" fra mjølkeskåla ~~til~~ til munnen. Men så vart det skållir til å ha mjølk i, små dreia treskållir, hver hadde si .(Eggedal,KN.)"I Bes-serud hella döm surmjölka over den varmé grauten på ta~~llir~~ likar, de har je aller sett andre stanna, men godt va're. Te kaffidrekkinga mätte döm ha hver sin kopp, og de vart te mjölka au. Nå et'n helst graut på den måten at'n tek graut i sjeia, duppar 'n ni mjölka i koppen og et.Men de e mange som tek grauten för sei og drekk mjölka attåt tå koppen." (KN,1954).

13. De fleste gamle var redde for å ete av eldkopp,men det ble likevel gjort. De satte fleskepanna midt på bordet og duppa i den, de satte gryta med graut og breste eller graut og varm mjølk på bordet. De hadde ei rund fjöl de satte dem på. Det var bare i små husholdninger, "boli småstellune" som de sa. Om det kommer tilfeldig fremmede innom, blir de for det meste satt til bords på kjøkkenet.Er de mere ukjente, blir det dekt på til dem i stua.Det kommer alt ah på hvem ~~det~~ er. Hvis de blir bedt til bords på kjøkkenet, får de helst ikke av hverdagsstyren å ete og drikke av, de får av "fremmenstyren" som blir henta fra skap i stua,eller fra en ~~roskjjenk~~roskjjenk eller bufè.

14. Det var vanlig å laga beta når de åt så som sild. De la renska sild mellom to flatbrödbeter,duppa det i vil-
(kinne~~gås~~)
lingfatet og åt. Kinnebeta[var nykjerna smör på flatbröd. Betan kunne vere flatbröd med osteskive og smör på og så flatbröd oppå der att."Döm laga seg beta, döm laga beta te ongane og." Det var til middag, men kinnebetan va te ongane nå smöre va fæli.Kinne~~gås~~ va te meddas.Da var de nikinna smör på flabrö me ost og prim te, smöre va sjifta ut te hver, men ost og prim fekk vi eta de vi ville tå."
(JV-1928).

15. Det er vanlig skikk å ta sukkerbiten i munnen og drikke kaffe til.

16. Det var vanlig å drikke kaffe av skåla. Det første jeg hugser, fra omkr. 1910, var det stadig å se fremmede som kom innom for å få en kopp kaffe, drikke av skåla, jeg hugser særlig en gammel mann og kona hans. De holdt "fatet" på de fem fingertuppene på høyre handa, blåste på og "slurpa i seg kaffin!" (AM)

17. Jöran Vika (1855-1935) hugsa vel at de ikke brukte gaffel, så til hverdags, på en av de største gardene i övre Sigdal. Der var det hverken kniv eller gaffel på middagbordet. Gaflene kom i vanlig bruk utover i de siste ti-åra av 1800-tallet.

18. Karene brukte tollekniven på sild, kjøtt og flek. De lånte gjerne bort knivene sine til kvinnene, men disse måtte ofte si nei takk, for karene brukte dem til å karve tobakk med. Husmora hadde en god tollekniv til å skjære opp av lår og skinker. Denne kniven ble gjerne lagt på bordet ved sida av kjøttlemmene, så hvis ikke husmora skar opp og skifta ut.

19. Hver hadde si skei. De skar merket sitt inn i skeia, det samme gjorde de i tredisken sin. Skeiene var treskeier, helst av lönn eller god björk. Etter matmålet ble de tørka av med ei fille og lagt i skeikörva, så på gardene. Man i plassene stakk de skeiene sine i sprekker i tømmerveggen etter de hadde gnidd av det meste på trøyearmen eller stakken. Det var for det meste treskeier tål omkring 1905. (Eggedal, KN.) Det kom en mengde fabrikkgjorte skeier, "men döm va så rufsine, för de va jent dåli ve i 'röm. Döm va ikkje goe å eta me." För århundreskiftet kom det jernskeier, sia aluminiumsskeier og alpaccaskeier. Mange av de gamle holdt på treskeiene. De var så gode

6.
til å ete varm mat med. Jamt over kom skikken med å vaske opp etter hvert mål, før 1900, på somme garden 10- 20 år før, etter det Jöran Vika fortalte.

20. "Döm hadde tretalåkar ei ti, je kan ikkje hugse döm i bruk, men det var mikkji slekke heime da je va liten, för ein 50 år sea." (KN:) "Sæa vart de steintitalikar, je hugsar ikkje ana, så döm kom vel så i 90-åra." I Sigdal var tallerker^{ne} av steintöy i bruk tidligere, alt i 1870-80-åra. Trediskane ble aldri brukt til graut eller suppe, de var for flate til det. Hver hadde sin disk, med inn-skåret eller svidd merke. Til grauten var overgangen direkte fra fellesfat för graut og mjölk, til djupe tallerkener og kopp.

21. Det var aldri duk til hverdags. Nå kan det være en voksdruk eller plastduk, men det vanlige er at det ikke er noe på bordet til hverdags, - på kjøkkenet. Dette gjelder hos vanlige bygdefolk.

22. Voksdruk på kjøkkenbordet er vanlig, andre har kvit-skura bordplate, -som i gamle dager, noen har malt bordplate, andre lakka. Den nye plastlakken ser ut til å bli den beste nå.

23. Middagsmaten ble skifta. Husmora sto for skiftinga. Men hun var som regel raust, til å gi, og var det en som trengte mye mat, fikk han dess mere. Jöran Vika fortalte om den tida hun tjente på Strand i övre Sigdal, omkr. 1875: "Kjæringa tok opp kjøtte og fleske tor kjeln og deilte de ut te uss på flabröstikkjir. Ho deilte ut så rikeli at alle fekk meir enn döm åt opp. (Det var det ikke alle husmödre som gjorde. AM) Suppa vart sett i et fat midt på bore. For de fate åt alle." ~~==~~ Löran va're kinnegås på brö. De va nikinna smör som va skifta ut på bröbetar te alle. Attåt va're ost, tåffel og brö, sommetir

prim og.Osten og prime vart ikkje skifta ut, de kunne vi eta så mikkji vi ville tå."(JV) Det var bare middagsmaten som ble skifta ut.

24. Jeg har ikke fått greie på at det var annet enn middagsmat som ble skifta ut.

25. Husmora visste vel hvem trengte mest, og tok som regel hensyn til det. Det var skikk at karene skulle ha større skifte enn kvinnene.Hvis en fikk att litt som ~~en~~ ikke rådde med, kunne en annen ved bordet ta det over.

26. Det er ettersom foreldrene lærer barna til å klare seg sjölve. Det er barn som klarer å ~~ete~~ ete med skei i tre-årsalderen, gjerne för, når maten er karva opp til dem, men å forsyne seg sjöl klarer de sjelden för de er i 6-7-årsalderen.De små får hjelp ,helst av mor, eller av far, eldre sösken,tj^enerne.

27. Maten til småbarna ble tygd. Det har jeg sett nok av. Men det ble brått slutt utover omkring 1910. Det var en bevisst kamp mot tbc,satt i gang av lege Th.Neumann, som tok knekken på tygginga.Men det var enkelte eldre som lurte seg til å tygge maten til barna seinere og.

28. Det å lese högt for maten var lite i bruk. Derimot var det vanlig å lese lågt for seg sjöl, uten å gjöre noe særlig "tempo" som JV sa. Hver leste for seg för maten. Det er ikke mange steder de leser högt för maten nå heller. Der de leser, leser de lågt,hver for seg. I det hele har denne skikken vært lite påakta her,de gamle veit lite av at det er blitt lest högt for maten. Nå er det vanlig i lag,ikke bare i mere religiöst betonte , men i bryllup og likferdslag, å synge et bordvers. De aller fleste kan bordvers, et av dem som står i Landstad salmebok.

29. Jöran Vika fortalte: " Döm sku ta imot maten me al-

vår. Ein sku ikkje le nå'n satt og åt. Ikkje måtte ein singe hell blistre nå'n satt ve bore. "Mann visste ikkje at kjæringa va gæln för'o sang me'o åt." De e gammalt ortak. Stille og ånteli sku vi sitta, de va sjikken, de. Vi sku fara stilt fram ve bore. Döm sa de : "Ein e ikkje nemmare döen enn nå'n sitt og et." Ho gamle Kari Strand kom uti te uss nå vi satt og åt og de vart noko glisping, som de lett kan bli der de e mikkji ongdome:

" Å e de di ler åt? E de maten, kanskje? E'n ikkje go nok?" Men da vart de stilt på timen au." (1928)

Ellers var det tillatt å snakke ved bordet, ja de kunne bli ganske lystige en gang i mellom, når husbonden förte an. Ellers gikk matmåla högtidelig for seg i heimene.

32. Det var vanlig å "hölle borsjikk."

33. Det å takke for maten heime, var ikke skökken. Nå er det etter hvert blitt vanlig både heime og borte. Det hendte nok at barna kom heim fra skolen og hadde lært at de skulle takke for maten heime og. Det ble ikke likt av de gamle. "Takk ikkje uss för maten," sa de. Når fremmede reiste seg fra bordet etter maten, sa de "Takk og ære för mat og drekke," eller "Takk og ære för mat og kaffi," eller bare "Takk og ære för.." Og så "gnudde döm hennane i 'inan." "Döm sa de så högtidele, det va ikkje bare fölka i huse döm takka." "Takk og ære för mat og kaffi," sa'o Berte, ho hadde fått mjölk og snipp."

34. Etter det de gamle veit, var det ikke noe fast ordelag en nytta om en kom inn i et hus under måltidet.

35. Det var og er vanlig å be fremmede til bord, med seg når de kommer inn under måltidet, men er det "finere fremmen", blir de bedt i stua og får vente på servering der. Det siste van det mest vanlige, både i Sigdal og Eggedal. "Detta å setta fremmenfolk te håndagsbore va de ikkje stött hövde, de

ville lett vara noko rotut der nå ongane åt. " (KN)

36. "De va litt om å jöra åkken som kom. Men va're kjens folk, sku döm ha noko, hå ti döm kom." (KN) Det er slik nå og, så hvis det ikke er folk fra grannelaget, slike som nylig har fått seg mat, eller skal heim til måls.

37. "Nå e 're meire slutt på de at alle ske ha noko, nå blir det helst langfælånes, og nemmare ve au, vess döm ikkje har eti nili." (KN) Det er nok regelen både i Sigdal og Eggedal. (AM)

38. "De va kaffi te fremmen. Heime sto ikkje kjeln varm heile dagen, men de va dei stellune oppi hos oss der döm ikkje hadde kjeln tå åmmen heile dagen. Nå'o Guro kom innom te oss (husmannsplass) , de kunne jenne vara så tile på mårån at vi ikkje hadde eti enda, så sa'o de: "Je va så i ulag i dag, og så la je i åmmen og jekk." Så sett'o sei ne ve åmmen, - og så vart de kaffi da. Da satt 'o me skåla på fingetuppane og bles og drakk me sukker attåt." (KN:) Nå er det slutt med å holde kjelen varm hele dagen, men det er fort gjort å få lunka på den nå og.

39. En fremmed, en som ikke er av ens egne eller fra nærmeste grannelaget, blir satt i stua. Der blir det dekt på. Har husbonden eller husmora nylig vært til bords, må den fremmede spise aleine. Ellers setter de seg gjerne til bords med, minst en av dem. En mannlig gjest får selskap av husbonden, en kvinnelig gjest av husmora, sjeldnere av "han sjöl".

40. Det er nesten slutt med å være unnselig. De fleste spiser uten å la seg nö. Unntak er det ennå. Før var det riktig folkesjikk å bli "truga på ". Det er mange historier om det. "Dei ba meg nok, men dei drogo meg ikkje," hermer de etter ei hallingjente som ikke hadde fått mat

en hel dag da hun var på gjesting i grannebygda. Det var noe liknende her. Husmora passa på å legge nedpå bröd og vaffel til slike unnselige gjester. Jeg har sjöl opplevd at det er blitt lagt nedpå bröd eller kling til meg etter at jeg var mett. Det var ei truging og being uten like för." Jeg tar med (etter JV -1928) :

- "Nå må du setta deg innåt og få deg litte mat."
- " Nei takk, je ske ikkje ha noko."
- "Jau, sett deg innåt nå."
- " Nei takk, du ske ikkje jöra noko bri."
- " Dette e ikkje noko bri ,de. Sett deg nå innåt."
- " Nei - takk, je ske ikkje de. Je e ikkje langrest."
- " Å, du kan vara langrest nok. Litt mat skar da ikkje. Sett deg nå innåt."
- "Ja takk, men de blir så mikkji bri detta."
- " Vi må nå ha noko mat lell vi, så detta e ikkje noko bri."
- " Di kunne vel eta om ikkje je ske ha noko?"
- "Nei, sett deg nå boråt, de går för de samre."
- "Jatakk, men de e ikkje ~~noko~~ noko jær på detta."

För hver vaffel hell kakusjive döm sku ha, så va're samre truginga og krissinga:

- "Nei takk , je ske ikkje ha meire."
- " Å jau, et nå!"
- " Nei, nå e je nok så go og mett atte."
- "Å, du e ikkje mett! Ta te deg! "
- "Nei takk, ikkje nå."
- " Jau, ta te deg tå de veske som e nå."
- " Ja, men de blir så reint för mikkji atte, de e reint skam." - Så tok kjæringa og la nepå te'o."

41. Det er alltid en til stede i stua når en gjest spiser aleine der. Han sitter litt unna, og ser ikke etter hvor mye gjesten spiser, men passer på at han får alt han vil ha. " De höver se nå ikkje å sitta og stire på at nokon et." (KN.)